

Hafta 11:

Pretoryanizm Tartışmaları ve 27 Mayıs Askeri Darbesi

27 Mayıs 1960'da gerçekleşen askeri darbe Türkiye Cumhuriyeti tarihinin devam eden dönemlerinde adeta kurumsallaşmış hale gelecek olan silahlı kuvvetlerin sivil siyasete müdahalesi sürecinin ilk örneği idi. Üzerine çok sayıda çalışma yapılmış bulunan ve kendisinden sonra gelen darbelerin niteliğini değerlendirme açısından adeta bir kerteriz noktası olarak kullanılan 27 Mayıs darbesi, emir komuta zinciri içinde gerçekleştirilmemiş yani küçük bir cunta tarafından hayata geçirilmiş bir askeri müdahale hareketidir. Hareketin liderlerinden Tümgeneral Cemal Madanoğlu emekliye ayrılmak üzere olan Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'i son anda hareketin başına geçmeye ya da hâlihazırda başlatılmış olan darbe girişiminin liderliğini üstlenmeye ikna etmiştir. Hareketi gerçekleştiren ekip 1950'lerin ortalarından itibaren Türk Silahlı Kuvvetleri içinde küçük ve gizli yapılanmalar halinde ortaya çıkan çeşitli cuntaların (Tuzla Uçaksavar Örgütü, 1954), (Harb Akademisi Örgütü, 1955), (Yüksek Kumanda Akademisi Örgütü, 1956) 1957 yılı civarında birleşmeye başlamasıyla oluşan yeni ve birleşik bir cuntanın mensuplarıdır. Sonuç itibarıyla 27 Mayıs darbesini yapan ve ordunun üst kademelerine bu fiili durumu dayatan cunta alt ve orta rütbeli subaylardan oluşmuştur ve kendisini Milli Birlik Komitesi (MBK) olarak kamuoyuna tanıtmıştır.

Askeri darbeleri değerlendirirken arka plana pretoryanizm (İngilizce praetorianism) olarak bilinen kavram etrafında geliştirilen kuramsal tartışmaların yerleştirilmesi zihin açıcı olacaktır. Pretoryanizm, bir ülkede silahlı kuvvetlerin doğrudan ya da dolaylı şekilde o ülke siyasetine yön verme motifiyle hareket etmesi, bu hedefe yönelik olarak açıktan ya da örtük çeşitli girişimlerde ve müdahalelerde bulunması, yani fiili güç kullanma tehdidi ya da doğrudan kullanımı ile sivil otoriteden bağımsız ve siyaseti belirleyen bir güç olarak davranması ve sivil siyasi iklimi ve pratiği vesayet altında bulundurması hallerine referans verecek şekilde kullanılan bir terimdir. Pretoryan olarak değerlendirilmeyen rejimlerde ordu asli görevini mensubu olduğu ülkenin uluslararası alanda güvenliğinin ve savunmasının sağlanması şeklinde tasavvur ederken pretoryan rejimlerde ordunun bu görevinin yanı sıra ve bazen onun da önüne geçer şekilde ülkenin siyasi yaşamında ve yönelimlerinde etkili olmasını uygun gördüğü kimi makro ölçekli değerlerin, kurumların ve teamüllerin de güvenliğini ve devamını sağlama şeklinde bir misyonu olduğuna inanması söz konusudur.

Asker-sivil ilişkilerinin kategorileştirilmesi yönünde çok sayıda akademik çalışma bulunmaktadır, burada literatürde yaygın kabul gören çalışmalardan birisi olan Nordlinger ve Janowitz'ın modeli esas alınarak bir açıklama şeması sunulacaktır. Nordlinger, *Soldiers in Politics* başlıklı çalışmasında asker ve sivil ilişkilerinin en genel anlamda pretoryan olan ve pretoryan olmayan modeller şeklinde iki kategoriye ayrıştırılabileceğini savunur. Buna göre pretoryan olmayan modeller de kendi içinde geleneksel/aristokratik model, liberal/demokratik model ve totaliter/nüfuz edici model olarak üçe ayrılarak incelenebilir. Pretoryan modeller ise kendi içinde riyaset/veto rejimleri, muhafız rejimler ve hükmedici rejimler olarak üçe ayrılarak incelenebilir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde 27 Mayıs darbesinin aralarında hükmedici bir rejim kurmak isteyen subayların da bulunduğu ancak çoğunluğu muhafız rejim kurulması ile iktifa eden bir subaylar grubu tarafından gerçekleştirildiğini söylemek mümkün görünmektedir. Yarı muhafazakâr bir karakter gösteren bu modelde asker, darbe ile alaşağı ettiği sivil siyasi iktidarın bozulmaya uğrattığını ileri sürdüğü unsurları restore etmek ve yeniden bozulmayı önleyecek tedbirleri almak saikiyle hareket eder ve iki ila dört yıl gibi sürelerle iktidarı elinde bulundurduktan sonra sivil siyasete geçişe olanak tanır.

Milli Birlik Komitesi'nin yaptığı ilk işlerden birisi yeni bir anayasa taslağı hazırlanması için hukukçu öğretim üyelerinden oluşan bir komisyon kurdurmak olmuştur. Ayrıca sivil bir hükümetin kurulacağı ve askerlerin stratejik önemi haiz gördükleri Ulaştırma, Milli Savunma ve İçişleri bakanlıklarını ellerinde tutacakları yönünde bir karar alınmış, Genel Kurmay Başkanı Rüşdü Erdelhun'un tutuklanması ve yerine Üçüncü Ordu Komutanı Ragıp Gümüşpala'nın getirilmesi sağlanmıştır. Devam eden günlerde cunta zamanı kararlarından olduğu söylenen "tutuklamaların sınırlı sayıda tutulması, Demokrat Parti hükümetleri zamanında anti-demokratik uygulamaları ya da infial yaratıcı olduğu usulsüzlükleri bilinen isimler dışında kalanların herhangi bir yaptırımla karşılanmaması, herhangi bir toplu siyasi yargılama yapılmaksızın meclisin kısa sürede çalışmalarına geri döndürülmesi, bir an önce temiz ve demokratik bir nizamın kurulması ve idarenin milletin iradesine teslim edilmesi vs" gibi kararların rafa kaldırıldığı ve yeni bir rotaya girildiği görülecektir. Bu yeni rotanın çizilmesinde 27 Mayıs'ı "adi ve siyasi bir hükümet darbesi olarak saymanın yanlış olacağını, hukuk, adalet, ahlak ve kamu hizmeti esaslarıyla çalışması gereken hükümetin şahsi nüfuz ve ihtiraslarla devleti asıl fonksiyonundan saptırdığını ve gayr-ı meşru bir niteliğe büründüğünü"

ileri süren Anayasa Komisyonu'nun etkisi büyük olmuştur. Keza Yassıada Mahkemesi süreci olarak tarihe geçen siyasi yargılamaların zihinsel alt yapısının oluşturulmasında da komisyonun sözü edilen muhakemesinin etkili olduğu görülmektedir. Bu çerçevede Yüksek Adalet Divanının Muhakeme Usulüne Ait Geçici Kanun kabul edilmiş ve Türk Ceza Kanunu'nun 146.maddesine yeni bir madde eklenerek darbe hukukunun ilk adımları atılmıştır. Darbeden birkaç gün sonra Birinci Milli Birlik Komitesi Hükümeti (30 Mayıs 1960-5 Ocak 1961) oluşturulmuş ve çalışmaya başlamıştır. Milli Birlik Komitesi ise meclise taşınarak "anayasa yapma sürecine ve hükümetin çalışmalarına vesayet etmek" şeklinde tanımladığı görevine başlamıştır.

Çok geçmeden Milli Birlik Komitesi içinde aslında öteden beri var olan uzlaşmazlık ve bölünmeler görünür hale gelmiş ve iktidarın daha uzun süreli şekilde askerlerin elinde bulundurulması ve akamete uğratıldığı iddia edilen modernleşme projesinin yeniden uygulamaya konulması için gerekli kültürel alt yapı dönüşümlerinin sağlanacağı kurumların inşa edilmesi için gerekli süre boyunca sivil siyasete geri dönülmemesi taraftarı olan, yani bir başka deyişle hükmedici rejim kurma arzusunda bulunan ekip muhafız rejim kurma iradesini dile getiren ekiple çatışmalı bir ilişki içine girmiştir. Hükmedici rejim talep eden ve 14'ler olarak bilinen grup 1960 yılının Kasım ayında tasfiye edilmiştir.

Milli Birlik Komitesi ordunun orta kademelerinde oluşan personel fazlalığı menşeli şişkinliğin ortadan kaldırılarak yeniden organize edilmesi gerekçesiyle geniş çaplı bir tasfiye gerçekleştirmiş, çok sayıda üst ve orta rütbeli subayın silahlı kuvvetlerle ilişkisi kesilmiştir. Bu tasfiye ile ordudan ayrılanlar göreve geri dönme taleplerini EMİNSU (Emekli İnkılâp Subayları) adını verdikleri bir oluşumun çatısı altında dile getirmeye başlamışlardır. Bir diğer tasfiye üniversite öğretim üyelerine yönelik olarak gerçekleşmiş ve üniversitelerin kendi talepleriyle başlayan bir sürecin devamında "çağın gerektirdiği bilimsel-akademik yeterliliklere sahip olmadığı ya da özel hayatı ve yaşayışı üniversite gençliğine model olma vasfından uzak olduğu" ileri sürülen 147 öğretim üyesi görevlerinden affedilmiştir. 147'ler olarak bilinen bu gruba ilişkin uygulamadan çok geçmeden geri adım atılmış ve öğretim üyelerine tasfiye öncesi konumlarına geri dönme olanağı sağlanmıştır.

Bu ders kapsamında ele alınan ve yukarıda özetlenen meselelere ilişkin okunması önerilen kaynaklar şunlardır:

William Hale, Türkiye'de Ordu ve Siyaset 1789'dan Günümüze, Hil Yayınları, İstanbul, 1996.

Eric A. Nordlinger, Soldiers in Politics: military Coups and Governments, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1977.

Morris Janowitz, Military Institutions and Coercion in the Developing Nations, Chicago and London, Chicago University Press, 1977.